

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Методика проведення психологічної експертизи
в різних галузях психології**»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема № 7. Судово-психологічна експертиза особистості потерпілого та
свідка.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології – Протокол №8 від
15.08.2023

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Маннапова К.Р.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор Кузнецов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції:

1. Психологія жертви
2. Врахування підліткової і юнацької психології свідків і потерпілих.
3. Судово-психологічна експертиза повнолітніх свідків і потерпілих.
4. Судово-психологічна експертиза здатності сприймати важливі для справи обставини і давати про них правильні показання.
5. Посмертна судово-психологічна експертиза.

Рекомендована література

Основна:

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>
2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352-364.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.
5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>
6. Психологічна експертиза [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Електрон. текст. дані. – Луцьк, 2021. – 80 назв.
7. Перепічка О. І. Комплексна експертиза та комплекс експертиз: порівняльний аналіз освіти [Електронний ресурс] / О. І. Перепічка // Криміналістика і судова експертиза : міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. – Київ, 2013. – Вип. 58(2). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_25)
8. Черезова І. О. Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза : навч. посіб. / І. О. Черезова. – Бердянськ, 2018. – С. 17–25. – Режим доступу: <http://bdpu.org:8080/handle/123456789/265>
9. Яблонський А. І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті

професійної діяльності психолога [Електронний ресурс] / А. І. Яблонський // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – № 5, т. 1. – С. 81–86. – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/5-1_2019.pdf#page=81

10. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. академіка АПрН України доктора юридичних наук, професора О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

11. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) [Електронний ресурс] / О. В. Керевич // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_5

12. Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів [Електронний ресурс] / А. В. Кобера // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 113–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_14

13. Назаров О. А. Проблемні питання порядку проведення атестації судових експертів-психологів відповідно до чинного законодавства України [Електронний ресурс] / О. А. Назаров // Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 123–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_30

14. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / І. О. Мотлях // Право та державне управління : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; голов. ред. А. О. Монаєнко. – Запоріжжя, 2011. – № 4. – С. 117–120.

15. Сікорська Л. Б. Особливості психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних у злочинах в контексті організованої злочинності / Л. Б. Сікорська // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2010 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ ; [відп. за вип. М. Й. Варій]. – Львів, 2010. – С. 192–195.

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю.М. Чала, А.М. Шахрайчук. — Харків: НТУ «ХПІ», 2018. —246 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

17. Пошукова система Google Академія (Google Scholar)
<http://scholar.google.com>

Текст лекції:

1. Психологія жертви.

До теперішнього часу немає чіткого визначення поняття "жертва". Тлумачні словники порівнюють поняття "жертва" зі словами

"жертвоприношення", "потерпілий", "самопожертву" та ін., Тобто відображають різні ритуали "жертвоприношення". Під терміном "жертва" або "жертвування чимось" практично завжди мається на увазі втрата (матеріальна, фізична, духовна та ін.).

У юриспруденції поняття "жертва злочину", "потерпілий від злочину" використовуються як тотожні.

По-перше, поняття "заподіяну шкоду" в юриспруденції загальноприйняте. Твердження "втратив значуще для нього" в правовому плані не забезпечено і, отже, вимагає ґрунтовного коментаря.

По-друге, спірним є вживання поняття "взаємодіючі сторони" стосовно до жертви і злочинцеві. Поняття "взаємодія" в криміналістичній, кримінально-процесуальній, психологічній літературі використовується для позначення спільних дій, спрямованих на досягнення спільної мети. Тому стосовно жертви і злочинцеві, їх поведінці доцільно вживати терміни "взаємодія", "взаємини", "впливу", "наси́льство", "тиск" і ін.

Таким чином, жертвою злочину є фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду незалежно від того, винесено чи ні постанову про визнання такої особи потерпілим.

Дослідження жертви багато в чому визначається необхідністю вирішення практичних завдань, що стоять перед правоохоронними органами. Фігура постраждалого вже давно почала привертати до себе увагу процесуалістів, кримінологів, психологів тощо Особливий інтерес жертва викликає у криміналістів, оскільки саме потерпілий від злочину є основним джерелом інформації про те, що трапилось.

Вивчення жертви злочину почалося після Другої світової війни. Особливо активно проблема жертви злочину стала розвиватися у Японії (1945), потім (1946-1947) в країнах Європи, Америки.

Дії жертви злочину і дії злочинця взаємопов'язані і взаємозумовлені. Тому їх необхідно розглядати в єдиному просторі.

Проблема жертви злочину повинна вивчатися комплексно з погляду віктимології, юридичної психології, кримінології, математичного моделювання та ін.

Жертва злочину в структурі віктимологічних досліджень

Термін "віктимології" (від лат. *Viktima* - "жертва" і грец. *Logos* - "вчення", "наука") буквально означає "вчення про жертву".

Історія віктимології почалася в 1948 р, коли німецький вчений Г. фон Гентінг написав свою знамениту статтю "Злочинець і його жертва", в якій заклавав основи нової теорії - **віктимології**. Пізніше, в 1968 р, японський дослідник К. І. Міядзава виділив **загальну** (стать, вік, діяльність і т.д.) і **спеціальну** (психологічні особливості, емоційна нестійкість і ін.) віктимологію. У тому ж році інший японський вчений К. Хігуті провів віктимологічні дослідження стосовно сфері делинквентности неповнолітніх. Г. Геппінгер в 1980 р досліджував поведінку злочинця і жертви в залежності від обставин в суб'єктивно-об'єктивних відносинах, а Г.

Шнайдер в 1994 р зазначив, що найчастіше жертва своєю поведінкою провокує злочинця на вчинення протиправних дій.

У СРСР перші опублікував праці з віктимології Л. В. Франк. Пізніше його підтримали Д. В. Рівман, В. С. Мінська, Г. І. Чечель, А. Л. Сітковський, Д. А. Сорокотягіна, В. А. Туляков, П. С. Дагель та ін. Спочатку віктимології розглядалася у двох аспектах:

- а) як вчення про жертву правопорушень;
- б) як вчення про жертву взагалі (жертві нещасного випадку, стихійних лих та ін.).

В даний час цей термін частіше використовується в більш вузькому сенсі - для позначення самостійного дослідження загальнотеоретичних віктимологічних проблем і профілактики злочинів, пов'язаних з жертвою.

Віктимології досліджує проблеми **віктимності** (причини виникнення жертви), **віктимної поведінки** (жертва сприяє вчиненню протиправних дій проти неї), **віктимізації** (процес перетворення людини в жертву злочину), **віктимологічної карти** (місця, де найчастіше скоюються злочини).

Жертва злочину завжди пов'язана з насильницькими діями проти неї. Тому поняття "наси́льство", "примус", "сила нервової системи", "натиск", «тиск», "агресія" та ін. Постійно є об'єктом віктимологічних досліджень. Стверджувати, що перераховані поняття тотожні, не можна, але об'єднує їх одне - це примусові дії проти жертви.

Насильство - це фізичне, психологічне, економічне примус жертви виконати волю злочинця. **Фізичне насильство** проявляється в побоях, побитті, позбавленні свободи пересування, катуваннях та ін. **Психологічне примус** - це залякування фізичним впливом, поширення ганебних чуток, відомостей про жертву, лайка, лайка і ін. Зустрічається поняття **економічне насильство** - силове позбавлення людини майна і матеріальних засобів шляхом шахрайства, крадіжки тощо.

Видається, що будь-які насильства мають ознаки психологічного примусу жертви.

Агресія - це вороже, наступальна поведінка людини, спрямована на нанесення фізичного чи психологічного шкоди. Агресія злочинця по відношенню до жертви проявляється в агресивності, тобто в готовності до ворожим, наступальних дій. **Сила нервової системи** - одне з основних властивостей нервової системи, що відбиває межа працездатності клітин головного мозку, тобто здатність жертви витримувати, не переходячи в гальмівний стан, або дуже сильне, або тривало чинне збудження. **Тиск** (натиск) - це енергійне вплив злочинця на жертву з метою спонукання, примусу до виконання (або утримання) яких-небудь дій.

2.Врахування підліткової і юнацької психології свідків і потерпілих.

Судово-психологічна експертиза, як було зазначено вище, призначається в даному випадку стосовно психічно здорових неповнолітніх обвинувачених, підозрюваних, свідків, потерпілих. Виокремлення цього виду судово-психологічної експертизи зумовлене, насамперед, своєрідністю підліткового віку. Підлітковий вік вважають складним і критичним. Така оцінка зумовлена численними якісними змінами, яких зазнає у цей час організм та особистість молодої людини, що іноді має характер докорінної зміни попередніх особливостей, інтересів і стосунків. Окрім того, зміни, котрі відбуваються, часто супроводжуються появою у підлітка ускладнень у стосунках із оточуючими: він не піддається впливу дорослих, виявляє різні форми неслухняності, спротиву (упертість, грубість, негативізм, непокірність, замкнутість, скритність тощо).

Часто протиправні дії підлітка здаються протиприродними, незрозумілими, маломотивованими. І лише після ретельного вивчення його внутрішнього світу стає зрозумілим, що вони зумовлені не тільки глибокими, прихованими суто особистими причинами правопорушника, але й факторами соціально-психологічного плану. Наприклад, психічно здоровий підліток, вихований у несприятливих умовах, може визначатися недостатньою зрілістю особистості. Ознаки її виявляються, насамперед, у примітивній мотивації мети своїх дій, у наївно-дитячих спробах її досягнення, у недостатньо зрілій оцінці вчиненого злочину тощо.

При проведенні судово-психологічної експертизи неповнолітніх розглядаються такі питання:

- 1) які особливості особи, що підлягає експертизі;
- 2) чи не властива їй підвищена навіюваність? Якщо так, то яким чином це може вплинути на її показання (дії у конкретній кримінальній ситуації);
- 3) чи не спостерігається у підлітка схильність до фантазування? Якщо так, то як це може вплинути на його здатність давати правдиві свідчення;
- 4) які основні мотиви діяльності і поведінки обвинуваченого виявляються у його повсякденному житті;
- 5) які емоційно-вольові особливості особи, що підлягає експертизі;
- 6) чи відповідає рівень розумового розвитку підлітка його віку;
- 7) чи не був підліток у момент учинення протиправних діянь у стані фізіологічного афекту;
- 8) яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка підлітком змогла вплинути на його дії.

3. Судово-психологічна експертиза повнолітніх свідків і потерпілих.

Вивчення злочину в кримінальному процесі передбачає аналіз як об'єктивного, так і суб'єктивного боку злочинної поведінки. При цьому під суб'єктивним моментом злочину мається на увазі визначення особою

характеру ситуації і суті своїх діянь. Часто у свідомості суб'єкта злочинної діяльності суб'єктивне значення ситуації злочину не збігається з її змістом або ж значно різниться від нього, будучи поряд із цим вирішальним фактором у виборі альтернатив поведінки.

У психології такі терміни, як «суб'єктивна оцінка людини», «суб'єктивне значення ситуації» тощо, об'єднуються узагальненим, досить широким поняттям «суб'єктивний світ особистості», котре містить характеристику суб'єктивного сприйняття, емоцій, переживань, ставлення індивіда до себе, до інших людей, до суспільства загалом та інші відповідні особистісні елементи. Юридичні поняття «суб'єкт» і «суб'єктивний бік злочину» у психологічній інтерпретації і означають експертизу особистих властивостей суб'єкта злочину.

При її призначенні перед експертом-психологом можуть бути поставлені такі питання:

- 1) які індивідуальні особливості особи, що підлягає експертизі, і як вони могли проявитися в конкретному протиправному вчинку;
- 2) чи не суперечать протиправні (злочинні) дії особи, що підлягає експертизі, основним рисам її характеру;
- 3) чи властиві особі, що підлягає експертизі, риси підвищеної навіюваності (або фальшивості), які могли би вплинути на характер її свідчень;
- 4) які риси характеру особи, що підлягає експертизі, могли би позначитися на характері її свідчень;
- 5) чи здатна особа, що підлягає експертизі, враховуючи рівень її розумового розвитку і стану психічних пізнавальних процесів, правильно розуміти значення своїх дій, їх наслідків і давати щодо них повні показання;
- 6) чи може особа, що підлягає експертизі, враховуючи її вікові особливості, рівень розвитку пізнавальної сфери, правильно сприймати виявлені у справі факти (або здійснювані з нею дії).

Експертиза особистісних рис людини, конкретних індивідуально-психологічних якостей тісно пов'язана із вирішенням питань щодо наявності у обвинуваченого (підозрюваного) на момент вчинення протиправної дії особливого емоційного стану і стану фізіологічного афекту. Зі встановленням деяких індивідуальних особливостей, а також емоційних станів пов'язане питання щодо нездатності потерпілої особи чинити опір у момент вчинення з нею насильницьких дій.

4. Судово-психологічна експертиза здатності сприймати важливі для справи обставини і давати про них правильні показання.

Вивчення злочину в кримінальному процесі передбачає аналіз як об'єктивного, так і суб'єктивного боку злочинної поведінки. При цьому під

суб'єктивним моментом злочину мається на увазі визначення особою

характеру ситуації і суті своїх діянь. Часто у свідомості суб'єкта злочинної діяльності суб'єктивне значення ситуації злочину не збігається з її змістом або ж значно різниться від нього, будучи поряд із цим вирішальним фактором у виборі альтернатив поведінки.

У психології такі терміни, як «суб'єктивна оцінка людини»,

«суб'єктивне значення ситуації» тощо, об'єднуються узагальненим, досить широким поняттям «суб'єктивний світ особистості», котре містить

характеристику суб'єктивного сприйняття, емоцій, переживань, ставлення індивіда до себе, до інших людей, до суспільства загалом та інші відповідні особистісні елементи. Юридичні поняття «суб'єкт» і «суб'єктивний бік злочину» у психологічній інтерпретації і означають експертизу особистих властивостей суб'єкта злочину.

При її призначенні перед експертом-психологом можуть бути поставлені такі питання:

- 1) які індивідуальні особливості особи, що підлягає експертизі, і як вони могли проявитися в конкретному протиправному вчинку;
- 2) чи не суперечать протиправні (злочинні) дії особи, що підлягає експертизі, основним рисам її характеру;
- 3) чи властиві особі, що підлягає експертизі, риси підвищеної навіюваності (або фальшивості), які могли би вплинути на характер її свідчень;
- 4) які риси характеру особи, що підлягає експертизі, могли би позначитися на характері її свідчень;
- 5) чи здатна особа, що підлягає експертизі, враховуючи рівень її розумового розвитку і стану психічних пізнавальних процесів, правильно розуміти значення своїх дій, їх наслідків і давати щодо них повні показання;
- 6) чи може особа, що підлягає експертизі, враховуючи її вікові особливості, рівень розвитку пізнавальної сфери, правильно сприймати виявлені у справі факти (або здійснювані з нею дії).

Експертиза особистісних рис людини, конкретних індивідуально-психологічних якостей тісно пов'язана із вирішенням питань щодо наявності у обвинуваченого (підозрюваного) на момент вчинення протиправної дії особливого емоційного стану і стану фізіологічного афекту. Зі встановленням деяких індивідуальних особливостей, а також емоційних станів пов'язане питання щодо нездатності потерпілої особи чинити опір у момент вчинення з нею насильницьких дій.

5.Посмертна судово-психологічна експертиза.

Цей вид експертно-психологічних досліджень є одним з найскладніших і викликає постійний інтерес вітчизняних і зарубіжних дослідників. Про нього

писали Г. В. Акопов зі співавторами, Дж. Верт, Д. Кантер, Д. Лестер, Н. Реттерстол і ін. Багато з них відзначають, що головна трудність тут полягає в тому, що об'єктом дослідження служить не психіка живої особистості, а тільки сліди її психічної діяльності, за життя залишені в оточуючих матеріальній і духовній середовищах: в спогадах, письмових текстах, особистих предметах тощо.

Предметом посмертної судово-психологічної експертизи є індивідуальні особливості психічної діяльності суїцидента. При такій ситуації дослідження не повинно обмежуватися простою констатацією встановлених фактів і закономірностей. Він повинен також виявити можливу наявність зв'язків різних психічних властивостей і станів з подіями, що мають істотне значення для слідства і суду. Особливе значення в даній експертизі надається аналізу періоду життя безпосередньо перед вчиненням суїциду, так званого предсуїцида. Дослідниками відзначається кілька форм внутрішнього суїцидальної поведінки: суїцидальні думки, задуми та наміри, а також відповідний емоційний фон - суїцидальні переживання.

Суїцидальні думки, уявлення і фантазії на тему своєї смерті - пасивні форма суїцидальної поведінки. Про їх існування на ранньому етапі предсуїцида можуть свідчити щоденникові записи, малюнки, листи, свідчення свідків, які мали можливість спостерігати суїцидента у відповідний період часу.

На активну форму суїцидальної поведінки є суїцидальні задуми і наміри. Задум включає в себе опрацювання плану дій, пов'язаних з виконанням самогубства, продумуються спосіб суїциду, час і місце його вчинення. Суїцидальна намір характеризується на наявністю вольового початку, який спонукає до безпосереднього переходу від задуму до реалізації.

На думку Акопова і його співавторів,¹ форми суїцидальної поведінки виражені в структурі суїцидальних переживань, які характеризуються ставленням до двох полярно протилежних цінностей: власного життя і смерті.

Ставлення до життя в предсуїциде виражається в чотирьох основних формах:

- 1) відчуття байдужості;
- 2) почуття жалю про своє існування;
- 3) переживання його обтяжливості, нестерпності;
- 4) відраза до життя.

Ставлення до смерті виступає в формах:

- 1) страх смерті, хоча і знижений у своїй інтенсивності;
- 2) відчуття байдужості;
- 3) почуття внутрішньої згоди на смерть;
- 4) бажання смерті.

У структурі суїцидальних переживань виділені форми зустрічаються в різних поєднаннях, створюючи безліч індивідуальних варіантів.

У ряді випадків мотиви суїциду очевидні (істинний суїцид), вони підтверджуються матеріалами слідства, але для повноти доказів у справі може бути призначена експертиза, на вирішення якої виносяться наступні питання:

- Перебувало дана особа в період, що передував смерті, у психічному стані, що призводять до самогубства?

- Якщо так, то чим це стан могло бути викликано?

Перед під'їздом 9-поверхового житлового будинку був виявлений труп 16-річної Л., в кишені одягу якої перебувала записка такого змісту: «Татку, прости мене, але це єдиний вихід». За свідченнями К., підтвердженням показаннями його дружини В., його дочка Л. народилася слабкою, хворобливою дитиною. Дружина померла, коли дівчинці було лише рік. Він, як батько, дуже любив свою дочку, сам її ростив, купав і годував. Коли дочці було три роки, він одружився знову. У його нової дружини було двоє своїх дітей. Всі діти жили дружно, мачуха намагалася ніяк не відокремлювати Л. від своїх дітей. Як вважає підекспертний, вони з дружиною ставилися до Л. навіть краще, ніж до інших дітей, намагалися полегшити їй життя. У неї, як у старшої, була своя кімната, де вона любила усамітнюватися, нікого до себе не пускаючи. До самої смерті у неї в кімнаті залишалися улюблені ляльки. Л. не хотіла їх ховати і говорила, що це пам'ять про дитинство. До підліткового віку у Л. сформувалися такі риси характеру, як старанність, слухняність, старанність, дисциплінованість. Вона не була надто балакучою або товариською, скоріше навпаки - цінувала спокій і самотність. З близьких подруг вона дружила тільки з Г., яка іноді приходила до неї в гості. У неї була цікава риса, про яку майже ніхто не знав, за винятком К. і Г. : вона писала листи героям художніх фільмів, але ніколи їх не відсилала. К. вважав, що, коли дочка виросте, вона, можливо, стане письменницею.

Вчителька літератури відзначала її хороший склад і відчуття мови. Незважаючи на м'якість характеру, дуже рідко, але два-три рази бували випадки, коли Л. різко висловлювалася з якихось приводів. Правда, вже через нетривалий час вона риходила вся в сльозах, просила її пробачити. Якось при сварці Л. в серцях сказала батькам, що вони не зовсім справедливо до неї ставляться, що, якби була жива її рідна мати, та б її розуміла краще. Проте, гострих конфліктів в сім'ї не було, і Л. неодноразово заявляла, що її батько їй дуже дорогий, і що коли-небудь вона це доведе.

Приблизно за рік до смерті у Л. з'явилися друзі, з якими вона підлягає стала гуляти на вулиці. Кілька разів вона пізно поверталася з кіно або дискотек. Батьки попереджали її, що це може погано закінчитися, приводили відповідні негативні приклади, але Л. говорила, що все це до неї особисто не стосується. Одного разу вона прийшла зі школи в сльозах. Насилу вони дізналися від неї, що прямо під час занять з класу її викликав у коридор хтось Л'єон., Який став пропонувати їй своє заступництво. Коли вона різко повернулася, щоб піти, він силою утримав її і сказав, що якщо вона буде «виступати», їй буде гірше. К. дуже схвилювало це подія, він тут же пішов в

школу з'ясовувати, хто такий Льон. і як він проник в школу, але зрозумілої відповіді ні від кого не отримав. Після цього Льон. ще кілька разів давав про себе знати. Він перехоплював Л. по дорозі в школу або додому, силою змушував її стояти поруч з ним і розмовляти, представляв Л. своїм друзям як свою дівчину.

Одного разу пізно вночі пролунав телефонний дзвінок. Чоловічий голос став вимагати до телефону Л. У відповідь на слова К. про те, що дзвонити вже пізно і що Л. спить, чоловік грубо відповів, що це не його справа і нехай він краще побереже своє здоров'я. Після того як підекспертний кинув трубку, дзвінки лунали ще деякий час. Л. стала вкрай пригніченою, часто плакала, боялася виходити одна на вулицю, в школу і зі школи її супроводжували або К., або його дружина, хоча це і завдавало їм дуже багато незручностей. Але незабаром дзвінки припинилися, і вони заспокоїлися. В цей час нічого незвичайного в поведінці Л. ними не відзначалося.

Новий рік Л. зібралася проводити з друзями. До з дружиною проводили її і пішли додому в упевненості, що все повинно бути нормально. На наступний день Л. прийшла додому приблизно о 4 ранку. Вигляд у неї був страшний: заплакана, виснажена, очі розпухлі. У неї була справжня істерика, яка довго не могла припинитися. Вони не змогли домогтися від неї розповіді про те, що сталося. Залишивши її одну в кімнаті, вони вийшли, вирішивши повернутися до цієї теми пізніше. До з дружиною пішли до подруги Л., щоб все з'ясувати. В цей час Л. залишалася в квартирі одна.

Подруга Л. - Г. показала, що телефонні дзвінки припинилися тільки для батьків, насправді вони тривали. Одного разу Льон. зустрів Л. на квартирі у Г., де опинився разом зі знайомим Г., і в ультимативній формі зажадав, щоб Л. не припиняла з ним зустрічатися. У разі її відмови або передачі змісту розмови батькам він погрожував «дуже важкими наслідками» для неї і для них. Останнє налякало Л. найбільше, оскільки вона подумала, що через неї можуть завдати шкоди батькові. Вона не повідомила про цю зустріч батькам, так як подумала, що якщо про це дізнається батько, він не буде мовчати, а піде «з'ясовувати відносини» і в кінцевому підсумку всім їм буде дуже погано. Льон. регулярно телефонував Л. в той час, коли батьків не було вдома. Іноді Льон. зустрічав Л. біля школи, проводжав, при цьому не дозволяв без його згоди виходити з дому і з будь-ким зустрічатися. Льон. говорив їй, що якщо вона буде вести себе «не по справі», її зроблять повією, а батьків «замочать», і що Лен. для неї фактично «ангел-охоронець». За словами Г., Л. була впевнена, що все це насправді так страшно. Вона переживала приниження, відчуваючи себе «чужою річчю», відчувала болісні коливання через неможливість ні порвати з Лен., Ні сказати про це батькові. Разом з тим вона мріяла, закінчивши школу, тут же виїхати вчитися кудись «далеко-далеко», де її ніхто не знайде. А вже звідти вона «написала б йому докладний лист».

Новий рік Л. і Г. зібралися проводити з друзями. Льон. питав її, де це буде відбуватися, і вона не змогла це приховати. Приблизно в 23 ч. В

квартиру подзвонив Л'єон. і попросив Л. вийти на сходову площадку, де він її «хотів привітати зі святом». Але на сходовому майданчику він сильно взяв її за руку і повів до машини, де хотів «познайомити зі своїми друзями». Л. почала плакати і говорити, що не хоче нікуди йти, але він умовив її сісти в машину, щоб «поговорити», оскільки на вулиці стояти було холодно. Раптово машина рушила з місця і швидко поїхала в невідомому напрямку.

За свідченнями свідків у справі, Л. привезли в сауну спортивного комплексу, де її ввели в чоловіче відділення. До неї вийшло кілька голих чоловіків, загорнутих в банні рушники. Несподівано вони зняли з себе рушники і стали говорити Л., що будуть по двоє і по троє з нею займатися сексом, описували подробиці, як саме це все буде відбуватися. За Л. було видно, що вона дуже злякалася. У неї почалася істерика, стало погано з серцем. На її очах чоловіки займалися сексом з іншими дівчатами, били їх і змушували пити горілку. Все це тривало кілька годин. Л. змушували на все це дивитися. В кінці «свята» Л'єон. відвіз її додому, попередивши, щоб вона нікуди не йшла, так як скоро вони за неї повернуться.

Аналіз матеріалів кримінальної справи дозволив експертам-психологам прийти до наступного висновку. У період, що передував смерті, Л. імовірно перебувала в стані гострої фрустрації, викликаній діями Л'єон., Погрозами на адресу її та її батьків. На момент, що передував смерті, Л. перебувала в стані сильної психічної напруженості (стресу), обумовленої посяганням на її статеву недоторканість, честь і гідність; розгортається ситуація в сауні, реальна загроза піддатися ще більшого насильства суперечила її принципам і морально-етичних цінностей, способу життя, виховання (доброзичлива атмосфера в родині, любов і підтримка з боку батьків, непристосованість до життєвих труднощів). Імовірно у Л. була комбінована акцентуація характеру: педантичність, дистимічний, тривожність (по типології Шмишека), що припускає залежність від зовнішніх обставин і втрату гнучкості поведінки в критичних випадках. Все це, а також такі індивідуально-психологічні особливості Л., як старанність, слухняність, старанність, дисциплінованість, чутливість, вразливість, замкнутість, скритність, і зумовили її нездатність чинити опір психологічному і фізичному насильству. Наростання психотравмуючі вплив, яка досягла свого піку в період передсуїцида, надцінність відносин з батьком, бажання довести йому свою любов, відсутність важливою психологічної підтримки могли виявитися вирішальними факторами при виборі стратегії виходу з ситуації, що склалася.

У деяких випадках наслідок стикається з випадками смерті, тільки має зовнішні ознаки суїциду. Часто головними труднощами при розслідуванні цих випадків є відсутність переконливих доказів провідної версії. Навіть рідні і близькі загиблого відмовляються вірити в його добровільний відхід з життя. Як це не парадоксально, але іноді версія насильницької смерті для них виявляється краще, ніж визнання факту самогубства. І вони свідомо чи несвідомо тиснуть на слідство. Близьким людям важко уявити собі, що вони

могли переглянути психологічну кризу такої сили, єдиним виходом з якого виявилася смерть. Їм важко повірити, що загиблий не зміг або не захотів звернутися до них за допомогою. Їм страшно було б дізнатися, що іноді вони самі прямо або побічно підштовхували його до цього рішення.

Як правило, такий гострий психологічну кризу, якщо тільки він не має психопатологічної природи, або розвивається раптово, під впливом раптових психотравмуючих подій значної інтенсивності, або має тривалу передісторію, поступово акумулюючи негативні переживання. Але і в першому, і в другому випадках цей психологічний криза часто має афектогенний природу. Це по суті фізіологічний афект, спрямований на себе. Окремим випадком є суїциди, обумовлені особливими соціокультурними традиціями, які тут розглядати не будемо.